

FÁBRI ANNA: AZ IRODALOM MAGÁNÉLETE

Sajnálatos tapasztalatunk, hogy egyre fogy az irodalom olvasóinak tábora. Okainak messze vezető vizsgálata helyett tudatosítsuk inkább az irodalomtudomány felelősségét s a kihívást: kell, kellene lenni olyan törekvésnek, irányzatnak, próbálkozásnak, „műfajnak”, amely az olvasásra nevelést, a kedvcsinálást, a kíváncsiság-ébresztés feladatát vállalja magára. Távoli korok irodalmának megkedveltetésére még inkább szükségesek az ilyenféle munkák, hiszen a letűnt idők eseményei, gondolat-, érzésvilága, ízlése, magatartás-kultúrája már sokoldalú magyarázatra is szorul. S mi lehet érdekesebb, vonzóbb, mint az életformákat, a hétköznapiakat, a magán- és a társas életet reguláló nézetek, szokások rajza, amely emberközelségben, derűjével és esendőségeivel idézi fel az elmúlt századok életét, kulturális világát?

Fábris Anna ezt a feladatot vállalta — jó lenne azt írni, hogy a nagyközönséghez is utat találó eredménnyel. Nincs adatom — csak reményem — a könyv kelendőségéről; azt azonban az objektivitás mércéjével is leírhatom, hogy e műben együtt van mindaz, amivel e célt elérheti. Mit jelentett írónak, értelmiséginek lenni a 18–19. században? Hogyan, miből tudtak megélni? Mit jelentett, mit foglalt magába a műveltség? Milyen volt, hogyan változott a korabeli Pest-Buda? Hol, hogyan laktak? Hogy utaztak? Hogy öltözködtek? Milyen volt a társas élet? Miről beszélgettek? Milyen eszmék hatották át a családi életet? a barátságokat? — a múlt életének ilyen és még sok minden más jelensége elevenedik fel a mű lapjain. A szerző irodalmi művekre, emlékiratokra, naplókra, levelekre, újságcikkekre támaszkodik; olvasmányos, frappáns, szellemes stílusban ír, a 18–19. századot megelevenítő szakszerű hitelességgel. Fábris Anna munkájának tehát komoly szakmai alaposottsága, szakmai mondanivalója is van — kötelességünk számba venni, értékelni.

A könyv előzményei közül leginkább Waldapfel József *50 év Pest és Buda irodalmi életéből* (1936) c. műve jut eszünkbe. Fábris Anna kitágítja a korszakot: míg Waldapfel József az 1830-as évekig, ő a szabadságharc idejéig terjeszti ki vizsgálatait. Úgy látjuk, jogosan: a társas és szervezkedési formák, a személyi feltételek, foglalkozások és magánéleti keretek valóban a 40-es években alakultak a legnagyobb változatosságban, sokféleségük ekkor jelezte leginkább és legközvetlenebbül e nyugtalan kor tendenciáit. A szerző nemcsak a korszakot, hanem az irodalmi élet köreit is átlépi: megeleveníti a szorosabban vett magánéletet, társas életet, önálló, egymástól olykor jelentősen különböző programjaikkal, arculatukkal (más volt például a Fiaatal Magyarország teaestélyeinek intellektuális, politizáló légköre, és más Fáy adomázó, szórakozást, kikapcsolódást is jelentő vendég-

szertő házainak társas élete). Fábri Anna e szélesebb körben már nemcsak az irodalom, a politika fórumait vizsgálja, hanem a viselkedéskultúrát is, a társalgási témáktól kezdve a felszolgált ételekig. Fontos és jelentős, ahogyan e körök külföldi mintáit (a bécsi, berlini szalonokat) megrajzolja, felidézve az ott és itt főszerepet vívő különböző nőtípusokat, nőideálokat: művelt, szellemes csevegőket és háttérbe húzódó diszkrét háziasszonyokat; közéleti szerepre vágyó, harcos kékharisnyákat és naivitásukkal divatozó családanya-jelölteket. Jó érzékkel emeli ki egy-egy kor szervezkedő és társas életének prominens szereplőit: Kármán Józsefet, Vitkovics Mihályt, Kisfaludy Károlyt, Kuthy Lajost — róluk aztán részletes, olykor a könyv célját, kereteit kissé túlfeszítő rajzot ad (l. például az Árkádia-per és a nyelvújítási vita részletes ismertetését; a Vitkovicsról szóló sok anekdotát és művei bemutatását; Kisfaludy Károly festményeinek leírását és Lyka Károly értékelését). Az ilyenféle szerkezeti bizonytalanságok azonban az anyag természetéből, a hozzájuk kapcsolódó problémákból származnak.

A 18–19. század ugyanis olyan kor, amelyben a kultúra egyszerre volt közügy és magánügy. A szó legszorosabb értelmében tartozott mindennapjaikhoz a kulturális érdeklődés: ha nem alkotóként, akkor szervezőként, mecénásként, levelezőként, vitázóként, olvasóként, színházbajáróként, társasági emberként vettek részt eseményeiben. Gyakran feladataikhoz, hirdetett eszméikhez stilizálták egyéniségüket, a magánéleti, a társasági viselkedésben is vállalva például a meggyőződéshez ragaszkodó, hajthatatlan makacsságot, miként Kazinczy és Bajza; a „francia” titokzatosságot, választékosságot életében is megformáló Kuthy. A szerző a közélet és a magánélet összefonódottságában, megnyilvánulásaiban, a folyamatban a születő, formálódó társadalmi nyilvánosság jelenségeit keresi és regisztrálja, a kulturális, a társas és a magánélet köreiből gazdag, színes dokumentációt ad. S elsősorban dokumentációt — hiszen a hazai nyilvánosság és fejlődésének elvi alapjai kidolgozatlanok; a szakirodalom e téren még a leíró fázisban van: keresi, felsorolja, megrajzolja jelenségeit, vállalva a bizonytalanság vagy a túldokumentáltság veszélyét. Nyilvánvaló, hogy nem e könyv feladata az elméleti alapvetés; de az is nyilvánvaló, hogy innen származhatnak a szerkezeti aránytalanságok, s innen való néhány, a könyv anyagához kapcsolódó elvi probléma is.

Kérdés, hogy vajon — különösen a 18. század végén, a 19. század elején — helyes-e nyilvánosság*pótlásról* beszélni? Vajon elég pontos-e a szó? Azok a törekvések ugyanis, amelyeket a könyv is felsorol, arra mutatnak, hogy egy kezdetibb fokon inkább a nyilvánosság*teremtés* szándékait, formáit kell látnunk. „Az irodalom: társulás” mondja az egyik fejezetcím, de amit itt le tud írni, az tiszavirág-életű vagy működésében soha meg nem valósult társaságok — azaz inkább tervekről,

szükséges fórumok felsikerű megteremtéséről van szó, nem „pótlékról”. Azt olvassuk odébb, hogy „a levelek egyszerre pótolják a szalonéletet és az újságokat” (59.), s hogy főként a költészetben manifesztálódnak az élet színterei (62.). Ami azt jelenti, hogy nincs szalonélet, újság, magánéleti reprezentáció, tehát nem valami hiányosat pótol a levél vagy a költészet, hanem a nemlétező helyett teremt valami mást — amely persze a fejlődés során átmenetinek bizonyul. S miként a szerző bemutatja, később át is adja helyét a nyilvánosság valódi fórumainak, újságoknak, társaságoknak és egyéb formáknak. Fábri Anna meggyőzően rajzolja meg a Kazinczy-levelezésben a közéleti eszmék mellett a személyes értékek nyilvánosságának nevelő iskoláját. A levél azonban alkalmi indíttatású, egyeseknek vagy egy szűkebb körnek szól, a magánéleti aktualitással erősen áthatott híradásokat közvetített, s igen gyakran szándékokat, terveket, közösségi és egyéni posztulátumokat — azaz nagyon is esetleges vagy éppen nemlétező jelenségekről írtak. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a levelezés ekkor tartalmát és közlésmódját tekintve főként a nyilvánosságteremtés fóruma, iskolája volt. Jól érzékelhető a nyilvánosság alakulásának különböző állomása a kritikai életben. Kisfaludy Sándor még a szigorú bírálatok ellenében óhajtaná egy testület mérséklő, irányító szerepét — ellenőrzött nyilvánosságról van tehát szó (azaz óhaj), a nyilvánosság teremtésének kezdeti stádiumában. A reformkori kritikai csatározások idején viszont Bajzáék már a testületi kritika mintegy „államjogi” státusát látják, ítéleteiket, éles vitáikat e hatalmon belüliség öntudata hatja át. A szerzővel ellentétben nem mondanám, hogy e kör „a szabadságot csak az alkotás számára tartja elkerülhetetlennek, a kritikai véleményt — úgy érzi — testületi szinten kell kidolgozni”. Úgy látom, hogy Bajzáék éles hangú polémiaiban éppen a kritikai függetlenség, az ellenőrzés nélküli nyilvánosság a középponti eszmény, s egy olyan kritikusi magatartás, amely e nyilvánosság elé viszi ítéleteit, függetlenül attól, hogy „testületek”, hogy ki és ki ellen s milyen szándékkal írta. S végül is Bajza, minden testületi öntudatával, saját magatartását, vitastílusát, érveit is a nyilvánosság ítélete elé bocsátotta, s — mint a könyv pontosan jelzi — sok ellenérzést, ellenvéleményt váltott ki.

Az utókor túlméretezett öntudatával hajlamosak vagyunk arra, hogy a fejlődést, a polgári kibontakozást szép, egyenes vonalú haladásnak lássuk. A valóság persze bonyolultabb a nyilvánosság kialakulásának útján is, s Fábri Anna jól érzékelteti e komplexitást. Arról olvashatunk a könyvben, hogy nemegyszer vetélkedés folyik arisztokrata és polgári szervezeti formák között; tanúi lehetünk elvek és magatartáskultúrák le- és fölfelé tartó nivellálódásának. Nagyon meggyőző, ahogy például a szabadkőművességet jellemzi ez összetettséggel jegyében, s több ponton is érzékelteti a nyilvánosság kialaku-

lásában a nem polgári tendenciák jelenlétét. Hiányzik viszont (azaz csak melleleg említették) a Prónayak rendezvényeinek felidézése melől Festetics Helikoni ünnepélyeinek bemutatása, ahol a meghívottak köre, a reprezentáció, a faültetés jelenségeiben jól elemezhető az arisztokratikus és a polgári nyilvánosság-formák csaknem valamenynyi divatos jelensége. Fábri Anna főként a reformkori szervezkedéseknél regisztrálja az arisztokrata „ellensúlyt”, Széchenyiét, Batthyányét, s azt is, hogy Kuthy, Petrichevich Horváth társasági rendezvényein miként észlelhetőek keresett, arisztokratikus jelenségek. Úgy tűnik, hogy a reformkori nyilvánosságban — a politikai cselethez hasonlóan — egyre erősebben ütköznek a nemesi-polgári, a konzervatív-liberális tendenciák. A szerző ezeket néha kimutatja, mint például Csatónál, néha csak leír egy-egy jelenséget értelmezés vagy az okok megvilágítása nélkül. Megtudjuk, hogy az Athenaeum szerkesztőit megriasztja a radikális politika előretörése; hogy a Fial Magyarországnemzedéke számára dilemma, választási probléma a közéleti vagy az írói pálya; hogy a Regélő Pesti Divatlap polgári iránya nem volt sikeres; hogy Fáy állandó társasága is erősen nemesi-patriarchális színezetű volt. Nagyon meggyőző magyarázat viszont, ahogy a nemzeti eszme előretörésében a különböző tendenciák összetartó eszményét értelmezi. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a könyv a magánélet, a társasági élet jelenségeinek szintjén gazdagon dokumentálja és jelzi a hazai nyilvánosság alakulásának problémáit, műfajának kereteiben jól exponálódnak kérdései. Nem feladata az elvi kérdések tisztázása — ennek bizonytalanságai azonban még szükségképpen látszanak szerkesztésében, egy-egy jelenség értékelésében vagy éppen az értékelés hiányában.

Lehetnek még vitáink a szerzővel egy-egy személy, egy-egy magatartás vagy alkotások túlságosan sommás megítélésében. Orczyban például nemcsak az ősi, patriarchális erkölcsök feltőjét látjuk, hanem azt a gondolkodót is, aki a francia kultúra ismeretében elmélkedett a luxus, a tudomány problematikusságáról, határaitól, tudomány és bölcsesség különbségéről. Nem mondhatjuk, hogy Kazinczy számára a testőrírók elavultak. Bárócsit mindvégig példaképének tartotta; Barcsay műveinek felkutatásában — levelezése tanúsága szerint — sokat fáradozott; Bessenyei műveit ugyan nem szerette, de programját, s általában a testőrírók programját a *Tübingai pályairás*ban a saját munkásságának elődjeként tartotta számon. S valószínű, Döbrentei sem volt olyan sötét figura, mint ahogy az idős Kazinczy és Bajzáék nyomán e könyv is beállítja; nyilvánvaló, hogy Kazinczy sem barátokozott volna évtizedekig egy ennyire rossz jellemű emberrel. Az ellenérzések, a szakítás alapja valószínűleg másban keresendő. Döbrentei mindig is vitatkozó, csipkelődő barát volt, aki a maga útját járta művelődésben és munkásságában. Az akadémia szervezése idején pedig

riválisa volt Kazinczynak is, Bajzáéknak is — a nagyon is kritikus Széchenyi nyilván nem alaptalanul választotta őt titkárnak. S az is tény, hogy Döbrentei udvariasan, tisztelettel írt Kazinczyról akkor is, amikor az kicsinyes és gyalázkodó pletykákkal árasztotta el ismerőseiket. Szendrey Júlia írásait érzésünk szerint magatartásának újdonsága, a Petőfi oldalán vállalt szerep fényében értékeli túl a szerző: „érzései színesek és vibrálóak, a kifejezés szertelenségeivel is erősítik magukat, sejtelmések és mélyértelműek, látványosak és lobogóak, mint a láng”. Hatvani szélsőséges Júlia elleni indulata nyilván a másik véglet, de műveinek megítélésében inkább az ő véleményét osztjuk: bizony közhelyesek, epigonjellegűek azok; illetve a könyvben nem lehetséges elemzés nélkül nehéz hinnünk Fábri Anna dicséretében. S persze az ördög ilyen nagy munkánál nem alszik. Az ő műve az, hogy Gvadányi egy helyen Jánosként szerepel (38., I. helyesen, Józsefként a 84.-n), de elkövetett egy mulatságos névcsere is. Csokonai finomkodó Rozália kisasszonyáról írja a szerző, hogy talán a francia és a német darabokból származott ide, s „a Bessenyei finom hölgyének, Lilisznek rokona”. (87–88.) *A filozófus* c. Bessenyei darabban azonban a Lilisz nevű „finom hölgy” — férfi. S hogy Bessenyeit ne hozzuk gyanúba, sietve leírjuk, hogy Lilisz az Angyélika névre hallgató kedves lány párja, a filozófus Parmenió pedig a filozófuskodó Szidalisz kisasszonyt nyeri el.

Apróságokról, kiigazítandó, kiegészítendő adalékokról még szólhatnánk, de részben kevés ilyen van e terjedelmes munkában; részben és főként, méltatlan lenne értékéhez. A szakma is tisztelheti e nagy anyagot átfogó jó rendszerezést; egy valóban fontos probléma, a nyilvánosság és alakulása érdekes exponálását, gazdag dokumentumait. S becsüljük meg műfaját, a nagyobb közönség felé is utat kereső, érdekesen és vonzóan megelevenített korszak magánéletének és társasági életének rajzát. Szeretnénk remélni, hogy a kor műveinek megismerésére is kedvet ébreszt majd olvasóiban. (Magvető Könyvkiadó, 1987.)

MEZEI MÁRTA

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: MEGBÍRÁLTAK ÉS BÍRÁLÓK

A CENZÚRAHIVATAL AKTÁIBÓL (1780–1867)

Edzett filológusok kezébe való ez a könyv. Akik az irodalomtörténet hagyományos útját járják. Akiktől a forráskutatás, a szövegfeltárás, a mikrofilológia nem idegen, sőt a belőlük gyűjtött tudással alappozzák meg summázó jellegű írásaikat.